

Palača šećerane u Rijeci

Žarković, Ana

Undergraduate thesis / Završni rad

2015

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:679486>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-25**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI

FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za povijest umjetnosti

Preddiplomski dvopredmetni studij filozofije i povijesti umjetnosti

Završni rad

Profana arhitektura u Rijeci 17. i 18. stoljeća

Ana Žarković

Mentor

Izv. prof.dr.sc. Marijan Bradanović

Rijeka, 2015.

Sadržaj

1. Uvod	3
2. Razvoj grada Rijeke	5
4. Barok u Rijeci.....	9
5. Barokne karakteristike riječke profane arhitekture	12
6. Lazaret Svetog Karla	16
7. Upravna zgrada bivše rafinerije šećera.....	18
8. Zaključak	21
8. Sažetak	22
9. Popis literature.....	23
10. Prilozi	24

1. Uvod

Sedamnaesto i osamnaesto stoljeće promatramo kao razdoblje između *renesanse* i *klasicizma*, a nazivamo ga *barok*. Barok je prvi umjetnički pravac u povijesti koji ne stoji samo kao stil europske umjetnosti, već kao sveopća kultura tog vremena. Svaka je pojedina zemlja, sa svojom umjetničkom tradicijom doprinosila tome kako i kada će biti prihvaćena i razrađivana ova nova načela. Barok u Hrvatskoj zastupljen je obilno i raznoliko, a razvoj umjetnosti baroknih obilježja teče neujednačeno.¹ Ova pojava uvjetovana je geografskim položajem zemlje te općim prilikama, a najviše političkom podijeljenošću pojedinih hrvatskih pokrajina. Sjeverni krajevi pretežno poprimaju istočno alpske utjecaje dok se u krajevima uz sjeverni Jadran (Istra, Kvarner, Hrvatsko Primorje) uz pretežno talijanske utjecaje zapažaju i prodori istočno alpskih strujanja. Dalmacija je, kao i ranije, gotovo isključivo vezana s Italijom.² Također, karakteristika baroknog razdoblja u našim krajevima je i isprepletanje stilova. Ova pojava bila je karakteristika i ranijih stilova koji su se javljali na ovim prostorima. Pa tako u sedamnaestom stoljeću u krajevima uz more uočavamo barokne elemente pomiješane sa elementima mediteranske visoke renesanse, koji se istovremeno isprepliću i sa gotičkim elementima što dolazi do izražaja, ne samo kod proizvoda zlatarskog umijeća, nego čak i u arhitekturi. Trajanje barokne djelatnosti u pojedinim je pokrajinama različito. Na područjima sjeverozapadne Hrvatske barok prodire u sedamnaestom stoljeću, istovremeno s Austrijom, dok su krajevi uz more, tada većim dijelom pod vlašću Venecije, s još jakim renesansnim tradicijama, a novi stilski oblici prodiru polaganije.³ I raspodijeljenost je barokne djelatnosti različita pa se tako u sjevernim krajevima gradi niz dvoraca, kurija, ljetnikovaca, palača, kuća, samostana, a u krajevima uz more sačuvan je manji broj objekata te vrste. U sedamnaestom stoljeću građevinska djelatnost znatno je življa i razgranatija u kontinentalnoj nego u primorskoj Hrvatskoj. Grade se dvorci namijenjeni gospodarstvu i ladanju (Gornja Bistra, Brezovica, Daruvar, Virovitica) i gradske palače, osobito u Varaždinu

¹ Enciklopedija Likovnih Umjetnosti, (ur.) Ing. Andre Mohorovičić, Leksikografski zavod FNRJ, Zagreb, 1959., 253.

² MATEJČIĆ, Radmila u: MATEJČIĆ, Radmila, HORVAT, Anđela, PRIJATELJ, Krno; *Barok u Hrvatskoj*, Zagreb, 1982., 385.-625., 386.str.

³ MALEKOVIĆ, Vladimir, *Od svagdana do blagdana, Barok u Hrvatskoj*, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, 1993., 56.

i Zagrebu.⁴ U Istri, Kvarneru i Hrvatskom Primorju, pretežno pod utjecajem venecijanskog baroka, grade se jednobrodne, odnosno trobrodne longitudinalne crkve (Žminj, Veli Lošinj, Hreljin), a neke se barokiziraju (Labin) dok je velika rotunda Svetog Vida u Rijeci izuzetna pojava. Barok u Hrvatskoj prvi usvajaju i primjenjuju jezuiti i feudinci visokog položaja, a postupno ga poprimaju sve tadašnje društvene klase. Početkom sedamnaestog stoljeća promijenio se položaj prema Turskoj jer Turci više nisu napredovali u novim osvajanjima, a 1606. godine sklopljen je mir na dvadeset godina.⁵ Grozničavu građevnu djelatnost izazvala je gola potreba, a nakon stoljetnih ratnih pustošenja zemlja se obnavlja u duhu baroka. U mirnom razdoblju povećalo se pučanstvo, životni uvjeti su se izmijenili, a kulturni zahtjevi povećali. Zrinski i Frankopani su sredinom sedamnaestog stoljeća još jedini koji su preostali od starog hrvatskog plemstva i bili su nosioci državnopravnih tradicija Hrvatske. Od 1671. godine Hrvatska se sve više povezuje s austrijskim zemljama, a ova orijentacija odražava se i na umjetničkom planu.⁶ U drugoj polovini osamnaestog stoljeća u Hrvatskoj se provodi prosvijećeni apsolutizam i germanizacija, koja postiže kulminaciju za sina Marije Terezije Josipa II (1741.-1790.).⁷ U ovim okolnostima opće europska estetika prodire u našu sredinu s feudalnim dvorcem kao i s crkvom, odnosno kapelom, javnom plastikom, javnim raspelom itd... U ranijim epohama djelovale su istaknutije domaće ličnosti, što se posebice odnosi na Dalmaciju, dok su u doba baroka glavni predstavnici umjetničke djelatnosti stranci. Ipak, u brojnim djelima dolazi do izražaja invencija i vještina lokalnih radionica. Barok u Hrvatskoj polagano prodire u sve sfere umjetničkog djelovanja od arhitekture do plastike, a oblikovao je parkove i perivoje. U teatru se pojavio odjednom. Povod ovome bila je pobjeda bana Tome Erdodyja (1558.-1624.), koji je 1593. godine nadvladao nadmoćnu tursku vojsku.⁸ Ovaj događaj odjeknuo je širom svijeta, a samo godinu dana nakon njega slavila se na zagrebačkome Gradecu, današnjem gornjem gradu, alegorijska predstava u baroknom duhu. Kako bismo shvatili pojavu i stasanje baroka u Rijeci, nužno je posjetiti se u kakvom se povijesnom trenutku nalazio ovaj prostor u sedamnaestom i osamnaestom stoljeću, no prije toga par riječi o tome kako je tekao razvoj grada Rijeke.

⁴ Hrvatska enciklopedija, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, izvor: URL: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=6003> (11.09.2015.)

⁵ ANTIĆ, Vinko, BEKER, Zdenko i drugi, *Povijest Rijeke*, Skupština općine Rijeka i Izdavački centar Rijeka, Rijeka 1988., 131.

⁶ MATEJČIĆ, Radmila, (bilj.2), 387.

⁷ ANTIĆ, Vinko, (bilj.4), 151.

⁸ PALINIĆ, Nana, *Projekti kazališta Bono-Gerliczi i Teatro Nobile – najstariji nacrti kazališnih zgrada u Rijeci*, Znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam, UDK 725.822(497.5 Rijeka)“17”, 54.

2. Razvoj grada Rijeke

Na riječkom području stajalo je već u prehistorijsko doba naselje, no ona se razvila tek kasnije iz rimske utvrde *Tarsatica*, na cesti koja je spajala Akvileju sa Senjom. U izvorima se spominje od trinaestoga stoljeća kao Rijeka ili *Flumen*. Već u petnaestome stoljeću tvori cjelinu opasanu obrambenim zidom čije je središte bila tvrđava – kaštel koja je tvorila upravni centar. 1399. godine Rijeku, ženidbenim vezama, dobiva porodica Walsee. U njihovom posjedu ostaje do kraja petnaestoga stoljeća kada prelazi u posjed Habsburgovaca.⁹ Do kraja petnaestoga stoljeća, zbog svog dobrog položaja, Rijeka se ekonomski stalno uzdiže. Zbog toga se stvara trgovački sloj stanovništva koje nije vezano uz feudalnog gospodara. Tek tijekom šesnaestoga stoljeća ona ekonomski stagnira, zbog čestih Turskih provala u zaleđu te Venecije koja sputava njenu trgovinu morem, da bi se ponovno uzdigla u sedamnaestom stoljeću kada je proglašena slobodnom lukom. Od 1530. godine u gradu postoji tiskara glagoljskih knjiga koje su se koristile u crkvama popova glagoljaša.¹⁰ 1776. godine Marija Terezija uklapa Rijeku u Severinsku županiju i time je veže uz Hrvatsku, da bi već početkom devetnaestoga stoljeća ušla u sastav Napoleonove Ilirije. Također, za Riječku povijest značajna je 1869. godina kada je sklopljena Hrvatsko – ugarska nagodba, a Rijeku uzurpira Ugarska.¹¹ Grad je do najnovijeg vremena zadržao urbanističku osnovu antičkog *carda* i *decumanusa* pomiješanog sa srednjevjekovnim urbanističkim načinom. Iz te osnove Rijeka se stoljećima širila i povećavala. Grad se najprije širi prema Rječini i nasutom prostoru prema obali, a sredinom devetnaestoga stoljeća na istočnoj obali Rječine nastaje predgrađe Sušak. Među najstarije spomenike u gradu ubraja se crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije na čijim su zidovima očuvani romanički i gotički građevni elementi. Crkva je u sedamnaestom i osamnaestom stoljeću potpuno barokizirana. Od zidova koji su nekada označavali granice grada danas se očuvao samo dio sjeveroistočnog trakta i gradski toranj – sat koji je u donjim dijelovima struktura iz petnaestoga stoljeća, dok objekti izvan bedema, u novijem dijelu grada, nastaju od kraja osamnaestoga stoljeća i grade se u historicističkim stilovima. Potkraj devetnaestoga i u dvadesetom stoljeću nastaju brojne reprezentativne građevine: kazalište, Palazzo Modello, Palača Jadran, Pomorska akademija, Guvernerova palača i tako dalje.

⁹Hrvatska enciklopedija (bilj.4)

¹⁰ ANTIĆ, Vinko,(bilj.4), 154.

¹¹ ANTIĆ, Vinko,(bilj.4), 156.

3. Rijeka u sedamnaestom i osamnaestom stoljeću

Tijekom šesnaestog i početkom sedamnaestog stoljeća Rijeka ekonomski stagnira. Razlog tome su neprestani sukobi Mlečana i Uskoka, turske provale u zaleđu te Venecija koja sputava trgovinu morem.¹² U ratovima između Austrije i Venecije, tijekom šesnaestoga stoljeća, Rijeka se protiv Venecije bori uz Austriju i Uskoke, a u stvari za svoju trgovinu i slobodnu plovidbu. Također, koncem šesnaestog stoljeća Rijeku i Kastavštinu pokosila je kuga tako da je ona u prvim desetljećima sedamnaestog stoljeća u stanju stalne pripremnosti. Situacija se stabilizira tek dolaskom kapetana Stefano della Rovere (druga polovica 16. stoljeća – 1638.) oko 1609. godine.¹³ Stefano della Rovere bio je diplomat na relaciji Venecija – Graz, ambasador i političar u najvažnijim trenucima oko sklapanja Milanskoga mira i provedbe mirovnih zaključaka na Kvarneru. Po svom dolasku odmah je počeo obnavljati kaštel, popravljaju se bedemi, a kapetan nastoji disciplinirati Uskoke koji u Rijeci imaju arsenal, žitnicu i brodogradilište.¹⁴ Ovaj dolazak Rijeci vraća sigurnost. U tom razdoblju fortifikacijska arhitektura dopunjuje siluetu grada, a zahvaljujući njemu Rijeka postaje odredište carskih i venecijanskih poklisara. Blokadu Rijeke i Senja Venecija prekida 8. kolovoza 1618. godine, kada su potpisani protokoli i svečano proglašen mir između Carstva i Serenissime, a Uskoci se prisilno rastaju od mora i raseljavaju u planine.¹⁵ Nakon ovoga Rijeka postaje značajan proizvodni i gospodarski potencijal na Kvarneru. U grad pristižu novi građani, uglavnom trgovci jedrima, veslima i tkaninama, a stranci uvode umjetničke zanate. Austrijski car počinje voditi jadransku politiku, a Trst i Rijeka u toj koncepciji dobivaju posebno značenje. Naime, dugotrajni i brojni ratovi habsburških vladara su u prvim desetljećima sedamnaestoga stoljeća iscrpili financijske mogućnosti carstva. Bilo je potrebno potražiti rješenja za dugoročan oporavak carske blagajne. Predlaže se model gospodarske politike kakav su razvile Nizozemska i Velika Britanija, a taj model ušao je u povijest ekonomske misli pod nazivom *merkantilizam*.¹⁶

¹² Enciklopedija Likovnih Umjetnosti, (bilj.1), 95.

¹³ MATEJČIĆ, Radmila, (bilj.2), 390.

¹⁴ MATEJČIĆ, Radmila, (bilj.2), 391.

¹⁵ ANTIĆ, Vinko, (bilj.4), 134.

¹⁶ ANTIĆ, Vinko, (bilj.4), 133.

Osnovni cilj *merkantilizma* rano industrijske države je osigurati što veću količinu novčanih zaliha, po mogućnosti u plemenitim kovinama. Iako su habsburgovci imali velikih planova za Riječku luku, mogućnost za to otvorila se tek nakon što su 18. ožujka 1719. godine Rijeka i Trst proglašene slobodnim lukama.¹⁷ Iste godine Karlo VI potvrđuje osnutak Carske privilegirane orijentalne kompanije. Carski dvor bio je zabrinut zbog male i neprikladne riječke luke, a pogotovo zbog nedostatka potrebe zdravstvene službe. Zato već 1722. godine počinje izgradnja prvog lazareta u Rijeci kojeg je financirao sam car Karlo VI jer riječka općina nije imala za to potrebnih sredstava.¹⁸ Također, početkom osamnaestoga stoljeća, nakon sloma Zrinskih i Farnkopana, velikaških obitelji koje su držale velika područja u Hrvatskoj, srednjeeuropsko kopno povezuje se s Rijeком prometnicama. Karlo VI 1732. godine gradi cestu Karolinu, a od Novoga preko Bakra do Rijeke sagrađena je nova cesta. Ubrzo su uslijedile i gradnje Jozefine (1779. godine), od Karlovca do Senja, te 1784. godine cesta od Novoga do Senja.¹⁹ Marija Terezija, kao posljednja članica dinastije Habsburg, još odlučnije provodi *merkantilistički* program gospodarske obnove. S obzirom na to, u Rijeci počinje djelovati 1753. godine Cesarsko kraljevsko namjesništvo Rijeke, Trsta i Bakra, poznato i pod nazivom Komerzasesorij, koje je, u osnovi, imalo zadaću da izvršava naređenja tršćanske Intendance.²⁰ Ovaj *merkantilistički* projekt Karla VI i njegove kćeri, Marije Terezije, još je nemoćan da bi proveo stvarnu preobrazbu proizvodnih sredstava i infrastrukturnih sistema, ali ipak legitimizira novi duh, obnove i inicijative. Ove promjene omogućuju Rijeci da uvjerljivije prihvati razvojni priključak europskim zemljama. Pristižu stručnjaci i kapitalisti iz cijele Europe sa ogromnim kapitalom, a svi uvode koncepciju gradske politike te kozmopolitski duh. U drugoj polovici osamnaestoga stoljeća dolazi do sve veće graditeljske aktivnosti, kako na planu javnih tako i na planu privatnih gradnji. Nakon potresa 1750. i 1751. godine izrađena su tri urbanistička plana za uređenje južnih i jugoistočnih zidina, a 1755. godine donesen je urbanistički plan razvoja Novoga grada (*Civitas nova*).²¹ Godine 1757. u gradskim se zidinama uz postojeća južna, sjeverna i istočna vrata otvaraju i četvrta, zapadna vrata, neposredno iza kuće Monaldi.²² Stare obrambene zidine srednjovjekovne Rijeke postaju nepotrebna membrana između staroga i novoga dijela grada, a 1780. godine Car Josip II. donosi odluku o rušenju gradskih zidina i kula. Četiri

¹⁷ ANTIĆ, Vinko, (bilj.4), 136.

¹⁸ BRADANOVIĆ, MARIJAN, *Riječka luka kroz povijest izgradnje lazareta, Osvrt na razvoj isočnojadranskih karantena do početka 18. stoljeća*, u: Jadranske studije, Zbornik Pomorskog muzeja Orebić, 1, Mithad Kozličić (ur.), Orebić, 2006., 245-278.

¹⁹ ANTIĆ, Vinko, (bilj.4), 139.

²⁰ ANTIĆ, Vinko, (bilj.4), 140., 141.

²¹ EKL, Vanda, *Živa baština*, Izdavački centar Rijeka, 1994., 80.

²² MATEJČIĆ, Radmila, (bilj.2), 391.

godine poslije zatrpava se rov na Korzu. Najbolji dokaz toga koliki je bio razvoj industrije u ovom kratkom periodu je „Privilegirana tvornica šećera“ flamanca Arnolda. Ona 1768. godine upošljava 700 osoba od 5 000 stanovnika Rijeke.²³ Pored rafinerije šećera, u manjem opsegu, djelovale su i druge manufakture. Već za vladavine Karla VI, zbog ratova i proširenja trgovine, povećao se broj mlinova na Rječini koji su podijeljeni u dvije grupe: *Zvir* u gornjem i *Zidanac* u donjem dijelu Rječine. Njihovi proizvodi bili su namijenjeni lokalnoj potrošnji, ali i potrošnji unutar zemlje. Nakon deset godina, 1787. godine, car Josip II osniva tzv. „Ugarsko primorje“ pod upravom riječkog guvernera.²⁴ Svaka je od ovih administracija nastojala unaprijediti ekonomski prosperitet Rijeke i primorskih lučkih gradova, jer je jedino tako habsburška politika mogla konkurirati Serenissimi, čiji su posjedi još uvijek bili na Krku, Cresu i Lošinj.

Ovo ekonomsko nadmetanje pogodovalo je razvoju barokne umjetnosti u svim gradovima Hrvatskoga primorja kao i u Rijeci, koja je postala glavni gospodarski i kulturni centar na Kvarneru.

²³ MATEJČIĆ, Radmila, (bilj.2), 391.

²⁴ ANTIĆ, Vinko, (bilj.4), 1453.

4. Barok u Rijeci

U razdoblju *merkantilizma* razvijaju se gospodarske i političke situacije u gradu koje Rijeku snažnije povezuju sa kulturnim središtima srednje Europe i omogućuju dalji razvoj riječkog baroka. U sedamnaestom stoljeću tome su razvoju pridonijeli svojim inicijativama crkveni redovi čiji je gospodarski potencijal bio velik te se tako u sakralnoj arhitekturi pojavljuje duh baroka s tradicionalnim graditeljstvom. Također, naglo se prihvaćaju internacionalni oblici, a isusovci prvi u Rijeku unose univerzalni stil ranoga baroka. Barokizira se crkva Gospe Trsatske i samostan na Trsatu, isusovci podižu novu crkvu Svetog Vida i kolegij dok izvan zapadnih zidina kapucini grade crkvu i samostan.²⁵ Gradnja crkve Svetog Vida započela je 15. lipnja 1638. godine, a projektant je bio jedan od talijanskih arhitekata iz gradačkog kruga, vezanog uz umjetnost Baldassarea Longhene (1598.-1682.).²⁶ U arkadnom dvorištu seminara nalazi se najveća formalna koncentracija baroka, a utjecao je i na oblikovanje arkadnih dvorišta profane arhitekture. Arhitekt je preuzeo tematiku Longhenine crkve Santa Maria della Salute u Veneciji, a svoju građevinu skladno je zaokružio na jednostavne elemente. Crkva Svetoga Vida osmerokutna je centralna građevina s kupolom u čijoj se unutrašnjosti nalaze vrijedni barokni oltari i gotičko raspelo. Bila je to prva takva građevina na širem području. U drugoj fazi izgradnje (1725. godine) projekt je modificiran, povišen je tambur kupole i modificirano je svetište, a graditelji su bili dva furlanska majstora, Franjo Olivieri(?) i Bernardin Martinuzzi (1708.-1753.).²⁷ Također, na početku sedamnaestoga stoljeća bilježe se i znaci kazališnog razvoja. U Baroknom razdoblju u Rijeci se pojavljuje više scenskih prostora i kazališnih zgrada različite tipologije. Članovi Družbe Isusove osnivaju školsko kazalište koje počinje raditi 1629. godine, svega dvije godine nakon otvaranja gimnazije. Prvi je nacrt Kazališta Bono-Gerliczi, koje je izgrađeno 1765. godine, a drugi dosad potpuno nepoznat projekt Teatra Nobile iz 1784. godine. Kako je nacrtna dokumentacija kazališta baroknog razdoblja u nas vrlo rijetka, ovi su nacrti važni, kako za riječku, tako i za cjelokupnu nacionalnu povijest arhitekture.²⁸ Nakon što je krajem sedamnaestoga stoljeća proglašena slobodna plovidba Jadranom, a Rijeka 1719. godine postala slobodna luka, uvedene su carinske olakšice i druge pogodnosti pa je to dovelo do

²⁵ ANTIĆ, Vinko, (bilj.4), 131.

²⁶ MATEJČIĆ, Radmila, (bilj.2), 395.

²⁷ ANTIĆ, Vinko, (bilj.4), 132.

²⁸ PALINIĆ, Nana, (bilj.7), 54.

zamaha trgovine i industrije. Nove zgrade niču izvan gradskih zidina koje se početkom osamnaestoga stoljeća počinju otvarati. 1755. godine carica Marija Terezija odlučuje da Stari grad ostane u tradicionalnim povijesnim granicama, a ispred njega, prema moru podiže se *Civitas nova*. Urbanistički plan za *Civitas nova* oblikuje se u doba baroknog neoklasicizma. Izgradnja je koncentrirana oko tri osnovna žarišta: oko stare Guvernerove palače između obale i današnjeg Togliattijeva trga, uz sklop rafinerije šećera i prijašnjeg lazareta (u Ulici Borisa Kidriča) i na potezu Predraga, Rova (današnji Korzo i Ulica Josipa Kraša) te uz Rječinu.²⁹ Ovo je bila prva moderna urbanistička sistematizacija Rijeke koju vezujemo uz ime arhitekta Antuna Gnamba (?- 1806.). Građevinski inspektor, Antun Gnamb, stigao je u Rijeku 1773. godine, a bio je geometar, urbanist i nadzornik radova.³⁰ U Rijeci ostaje sve do svoje smrti 1806. godine neumorno radeći na riječkoj urbanoj obnovi. Gnambovom regulacijskom osnovom sistematizirani su trgovi na Riječini i pred starim teatrom, otvorene su nove ulice, povučena je linija obale i uređen je Korzo.³¹ Po njegovom projektu izgrađene su: stara Guvernerova palača na Togliattijevu trgu 1780. godine, kuća Vuković (Korzo br. 2.), obnovio je i kupolu gradskog tornja, a pripisuju mu se i obje kuće sa strane gradskog tornja. Ovo su bile samo neke od značajnih profanih građevina nastalih u ovom razdoblju, a pridružuju im se upravna palača tvornice šećera, kuća Adamić, Monaldi i Vuković te na kraju stoljeća Adamićevo kazalište. Plastični detalji portala tornja, koji se ritmički izmjenjuju na bočnim pilastrima djelo su riječkog kipara Antonija Michelazzija.³² Ovaj kipar osnovao je i kiparsku radionicu, a djelovao je na relaciji Rijeka, Grac, Zagreb. Zaslužan je i za propovjedaonicu u Svetom Vidu čija je plastika obogaćena lomovima na kojima igra svjetla i sjene podvlači volumene. Nakon njegove smrti u Rijeku dolaze razni kipari kako bi opremili crkve i refektorije. Također, za povijest kulture u Rijeci značajna je pojava slikara iz domaće sredine. Od 1630.-te godine do kraja stoljeća u Rijeci djeluju tri značajna slikara: Riječanin Ivan Franjo Gadić, Ivan Krstitelj Cosmini (Kozmina) i Serafin Schon, Švicarac koji u našu sredinu unosi duh europskog slikarstva.³³ Sačuvane su nam također vrlo kvalitetne izrađevine od kovanog željeza, od kojih je najvrjednija pregrada od kovanog željeza pred ulazom u svetište Gospe Trsatske iz 1707. godine, te znatan broj primjeraka stilskog duboko rezbarenog pokućstva. Sve ovo svjedoči nam o velikoj i živoj umjetničkoj djelatnosti u Rijeci sedamnaestog i osamnaestog stoljeća, a koja je potaknuta gospodarskim, ekonomskim i

²⁹ ANTIĆ, Vinko, (bilj.4), 153.

³⁰ ANTIĆ, Vinko, (bilj.4), 153.

³¹ MATEJČIĆ, Radmila, (bilj.2), 425.

³² ANTIĆ, Vinko, (bilj.4), 154.

³³ ANTIĆ, Vinko, (bilj.4), 157.

demografskim promjenama. Naručiocima ovih djela bili su feudalci, patriciji, crkveni redovi i visoki kler koji su se kretali u krugovima talijanskih, kranjskih i austrijskih kulturnih centara. Iako je velik broj umjetnika, arhitekata, slikara i kipara stranog porijekla bile su značajne i domaće umjetničke radionice te istaknuti domaći majstori. Ti majstori iza sebe su ostavili kvalitetna umjetnička djela koja znatno nadmašuju provincijsku razinu, a Rijeka se zbog njihova djelovanja u sedamnaestom i osamnaestom stoljeću od malog primorskog grada pretvorila u značajno središte.

5. Barokne karakteristike riječke profane arhitekture

Stambena arhitektura Hrvatskog primorja povezuje utjecaje dvaju kulturnih krugova; srednjoeuropskog i mediteranskog. Doseljavanje trgovaca i obrtnika iz Furlanije i Veneta u habsburšku Rijeku pospješuje izgradnju u sedamnaestom stoljeću, a građani su povećavali i nadograđivali stambeni prostor. Početkom sedamnaestoga stoljeća prevladavaju dva osnovna tlocrtna tipa, višekrilni i jednokrilni, a stilski izraz ostaje dominantno renesansni. U starogradskom ambijentu arhitektura je još uvijek niska, jer ne smije prelaziti visine bedema, okrunjena velikim dimnjacima s osebujnim potkrovljima. Iza kuća smještene su mala asimetrična dvorišta, a gusto zbijene patricijske kuće nalaze se uz pučku arhitekturu. Ova blizina arhitekture različitog tona daje dojam demokratičnosti urbanističke sheme.³⁴ U sedamnaestom stoljeću dozrijeva konačni izgled barokne patricijske kuće, a na koncu sedamnaestog i u osamnaestom stoljeću nastao je prototip ambicioznije arhitekture. U toj je kući bila moguća veća rasprostranjenost prostorija, a na pročelju je zadržan jednak ritam punih i praznih zona. Osnovna oznaka ambicioznije arhitekture jest arkadno dvorište, arkadno začelje, monumentalni portal i košarasti balkon dok je pučka arhitektura u doba baroka određena struja u povijesnim jezgrama gradova-tvrđava. Također, kod ambicioznije arhitekture pojavljuje se mansarda na krovu, koja u prvo vrijeme rješava problem prostora, da bi kasnije postale dekorativni dio i neka vrsta kruništa mnogih kuća, a u prizemlju se primjenjuje bačvasti svod.

³⁴ MATEJČIĆ, Radmila, *Kako čitati grad / Rijeka jučer, danas*, Rijeka, 2007., 123. str.

Slika br. 1. Reprezentativna kuća u Užarskoj ulici br. 26.

Tako reprezentativna kuća u Užarskoj ulici br. 26., datirana u 1690. godinu, ima pravilno rastvorena ulična pročelja sa središnjim lučnim portalom i arkadnim dvorištem s primjenom toskanskih stupova , a portal je složen od kvadara u obliku brušenih dijamanata.³⁵ U unutrašnjem dvorištu oblikovani su trjemovi sa stupcima u prizemlju i stupovima na katu, a detalje arhitektonske plastike naglašavaju tamnosiva i crvena boja. U Užarskoj ulici br. 24. i 28. na pročelju su se sačuvali košarasti balkoni kao barokni leksički znak. ³⁶ Vrhunac građevne djelatnosti započinje osamnaestim stoljećem kada je zbog jadranske politike Karla VI. promijenjen status grada. Za podizanje novih profanih građevina angažiraju se školovani i afirmirani arhitekti kao što su furlanski graditelji iz obitelji Martinuzzi. Značajan je bio udomaćeni graditelj španjolskog podrijetla, Antonio de Verneda (1693.–1774.), koji je širio djelokrug svoga rada te tako prenosio, u riječku arhitekturu, nove motive svojstvene za školu u kojoj je stekao obrazovanje.³⁷ Njegova kuća na Rovu u ulici Josipa Kraša br. 8 i kuća biskupa Benzonija na Grivici svjedoče o tome.

³⁵ HORVAT-LEVAJ, Katarina, *Hrvatska stambena arhitektura 17. i 18. stoljeća u europskom kontekstu*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, sveučilišna skripta, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2012., 51.

³⁶ HORVAT-LEVAJ, Katarina, (bilj. 31.), 53.

³⁷ HORVAT-LEVAJ, Katarina, (bilj. 31.), 79.

Primijenivši sistem arkadnog začelja Verneda je vizualno ujedinio trg na kojemu i susjedna zgrada ima arkadno začelje. Lukovi ove arhitekture plitki su i razvučeni te počivaju na stupovima s profiliranim nadglavnikom. Središnje pročelje kuće Benzonija ima istaknuti portal sa balkonom na čijim je vratima profilacija na gornjoj stranici izlomljena. Arhitekt je pomoću košarastih rešetaka od kovanog željeza, smještenih na prozorima u prizemlju sporednih pročelja, te čipkastom rešetkom na ogradi balkona, učinio ovu biskupsku privatnu rezidenciju bogatijom u dekoru. Ovaj postupak logičan je s obzirom na smještaj uz arhitekturu Svetog Vida.³⁸ Kao što je već naglašeno u uvodu ova je arhitektura sretna sinteza tradicije i novine, za što je najbolji primjer palača Zanchi u Rijeci, čije je pročelje nastalo spajanjem triju samostalnih u vrstu složenih kuća, od kojih je središnja zadržala barokne elemente sedamnaestog stoljeća i tzv. jozefinskog 'Zopfa' kojeg prepoznajemo u luneti portala. Na središnjem, najstarijem djelu drugog kata, sačuvao se dvostruki otvor za vrata na balkonu koji odgovara širini gotičke quadrifore. Jači poticaj za obnovu stambene arhitekture uzrokovao je tek potres sredinom osamnaestoga stoljeća. Uz podršku Marije Terezije, umjesto radikalnih zahvata u gusto izgrađeni utvrđeni stari grad, ispred zidina uz more formira se novi grad – *Civitas nova*. Najplodniji arhitekt tog razdoblja je Antun Gnamb, autor Guvernerove palače, ali i brojnih privatnih rezidencija. Kuća Vuković (1789. godina) na početku Korza, spomenutog arhitekta, još jedan je primjer baroknog klasicizma s efektним trokutnim zabatom.³⁹ Na žalost stara Guvernerova palača je srušena 1896. godine, no njezin izgled možemo rekonstruirati na temelju grafika stare Rijeke i fotografija. Bila je postavljena u parku i pročeljem okrenuta prema morskoj obali, kao i današnja. Na krajevima i u sredini rizalitno izbočena, sa timpanonom na srednjem rizalitu. Jednokatna s gusto poredanim prozorima iznad kojih je ravna nadstrešnica. Na palači se zapravo osjećaju neopalladijevski elementi prerađeni u skromnije modularne odnose.⁴⁰ Kuća Adamić čija je gradnja započela 24. rujna 1787. godine na potezu Rječine najizrazitiji je primjer baroknog neoklasicizma. Plastični detalji ove kuće, kao što je glava žene sa šeširom nad balkonskim vratima i glava ispod strehe za odlijevanje kišnice, proizvod su odlične kiparske radionice. Smatra se da ih je izrađivao Francesco Capovilla, poznati klesar s kraja osamnaestoga stoljeća, suradnik arhitekta Antona Gnamba.⁴¹ Kuća je u devetnaestom stoljeću otkupljena od vlade u Zagrebu, podignut je još jedan kat, a u adaptiranu građevinu smjestila se Kraljevska velika gimnazija u Rijeci.

³⁸ MATEJČIĆ, Radmila, (bilj.2), 422.

³⁹ HORVAT-LEVAJ, Katarina, (bilj. 31.), 79.

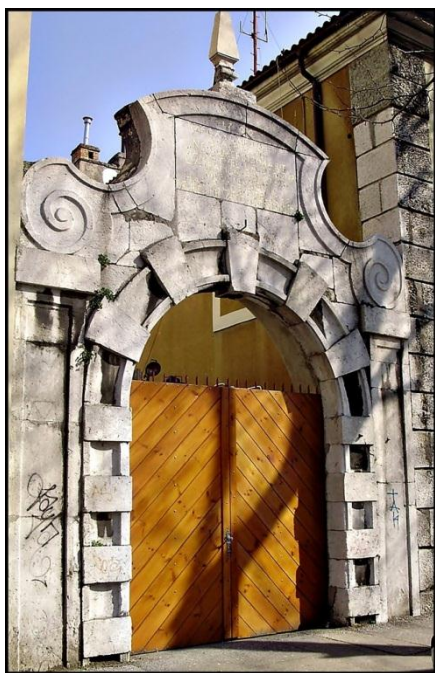
⁴⁰ MATEJČIĆ, Radmila, (bilj.2), 425.

⁴¹ MATEJČIĆ, Radmila, (bilj. 30), 166.

Najrepresentativnija zgrada tog razdoblja palača je javne namjene, riječ je o zgradi bivše Rafinerije šećera u Krešimirovoj ulici koja će detaljnije biti opisana u tekstu koji slijedi.

6. Lazaret Svetog Karla

Lazareti su, kao institucije koje su pokušavale spriječiti širenje zaraznih bolesti, bili jedan od bitnih preduvjeta razvoja slobodne luke, a proglašenje Rijeke za slobodnu luku 1719. godine uvjetovalo je izgradnju objekata te vrste.⁴² Među prvim javnim zgradama u Rijeci sagrađen je Lazaret Svetog Karla u Mandraču, a njegova gradnja označila je začetak riječke industrijske baštine. Ovaj lazaret je Car Karlo VI odlučio sagraditi vlastitim sredstvima, a uz gradnju lazareta vezano je ime riječkoga arhitekta Antonija de Vernede.⁴³ Na riječkom lazaretu osjeća se novi, srednjeeuropski duh. Ovaj autonomni barokni kompleks postavljen, za svoje vrijeme, daleko od grada, financiran od samoga cara, započinje svoju gradnju 1722. godine kada je postavljen kamen temeljac. Bio je dovršen 1725. godine i predstavljao je jedan od najsuvremenijih zdravstvenih objekata na Jadranu.⁴⁴

Slika 2. Ulazni portal Lazareta Svetog Karla

⁴² BRADANOVIĆ, Marijan, *Riječka luka kroz povijest izgradnje lazareta, Osvrt na razvoj istočnojadranskih karantena do početka 18. stoljeća*, UDK: 725.51 : 627.2 (497.5 Rijeka) (091), 245. str.

⁴³ MATEJČIĆ, Radmila, (bilj. 2), 420.

⁴⁴ BRADANOVIĆ, Marijan, (bilj. 38.), 245.

Ulazni portal, između glavne zgrade i kuće gvardijana, shvaćen je kao veliki luk složen od naizmjenično uvučenih i izbočenih kvadara. Konkavni uvučeni kvadri i obrub portala sličje na plitak žlijeb. Zaključak nad lukom ima sa strana puž uvijene impozantne volute prelomljene u koljeno. U sredini se nalazi natpisno polje, a iznad oblog zaključka je piramidalni ukras.⁴⁵ U ovoj arhitekturi vidimo sasvim novi likovni govor čije je pročelje dosljedno stilu gradnje u svim austrijskim nasljednim zemljama. Kompleks je predstavljao jedan od najsuvremenijih pomorskih zdravstvenih objekata na Jadranu koji je imao svoj statut i čvrstu upravu. Djelatnost Lazareta prestala je 1812. godine za vrijeme Francuza.⁴⁶ Sklop se danas niti ne primjećuje u tkivu grada, a ispred njega je smješteno parkiralište, no usprkos tome on predstavlja važno barokno naslijeđe grada Rijeke.

⁴⁵ MATEJČIĆ, Radmila, (bilj. 30), 145.

⁴⁶ MATEJČIĆ, Radmila, (bilj. 30), 147.

7. Upravna zgrada bivše rafinerije šećera

Upravna zgrada Šećerane u Rijeci kasno je barokna palača iz sredine osamnaestog stoljeća. Središnji je objekt velikog kompleksa rafinerije šećera, a prvotno imala administrativnu, gospodarsku, ali i stambenu funkciju. Njome je upravljala povlaštena tršćansko-riječka kompanija. Najveće trgovačko društvo iz Antwerpena „Proli i Arnold“ u Rijeci je realiziralo planove carske vlade i osnovalo „Haupt-Handlungs-Compagnie von Triest u Fiume“. Sve ovo bilo je u cilju jačanja gospodarstva Austrijskog primorja, a Habsburgovci su željeli stvoriti jaku šećernu industriju kakva do tada nije postojala u monarhiji. Od 1774. godine koncesija rafinerije prešla je u društvo „Compagnie privilegiee de Triest et Fiume“ i u ovoj drugoj fazi razvoja sagrađena je upravna zgrada. Nalazi se na riječkom predjelu Brajda, na adresi Krešimirova 28.⁴⁷

Slika 3. Upravna zgrada bivše rafinerije Šećera

⁴⁷ MAJER, Krasanka, PUHMAJER, Petar, *Palača šećerane u Rijeci*, Grad Rijeka u suradnji sa Hrvatskim restauratorskim zavodom, Rijeka, 2008., 17. str.

Palača je nastala u doba jozefinskoga baroka i jedna od najvećih zgrada Hrvatskoga primorja. Svakako je najimpozantnija građevina nastala u Rijeci, a po svojoj važnosti ističe se i na teritoriju cijele Hrvatske. Ova jedno krilna, čvrsta, višekratnica reprezentativnog pročelja ogromnih je dimenzija. Zatvorene kompozicije sa strogom jednostavnošću pročelja ona je vrhunski primjer baroknog klasicizma. Iznad visokog prizemlja za skladišta i polukata uzdižu se tri kata i potkrovlje sa 153 prostorije u zatečenom stanju, ukupne površine od oko 7000m².⁴⁸ Otvori na katovima imaju naglašenu simetriju, a izmjenični trokutni i segmentni nadstrešnici prozora prvog i drugog kata prekidaju ovu monotoniju. Jasne karakteristike neostila osamnaestog stoljeća su i vijenac oko strmog krova te timpanon na čelu zgrade. Nemirne linije balkona drugog kata govore o tome koliko je živa tradicija baroka. Prvi i drugi kat jasno su odijeljeni jakim kordonskim vijencem, a bujne menzole na kojima počiva balkon jedini su plastički ukrasi na širokom pročelju. Umetnuti red malih prozora između prizemlja i prvoga kata jedina je nepravilnost na ovom širokom pročelju, a nastao je zbog potrebe za visokim i svijetlim skladištima. Središnji rizalit dominira i na njemu su koncentrirani dekorativni ornamenti.⁴⁹ Dvije osi čine osnovnu tlocrtnu shemu zgrade, poprečna koja je u cijeloj visini i određena glavnim stubištem i velikim prostorijama uz južno pročelje, te uzdužna, postavljena u smjeru istok-zapad i određena središnjim dugačkim hodnicima na svim etažama. Od ove su se zgrade kao krila razvijale tvorničke radionice vezane između sebe jakim kamenim portalima. Monumentalno stubište ove palače jedinstveno je na području Rijeke i Hrvatskoga primorja. Smješteno u sredini, nošeno stupovima na kojima se izmjenjuju jonske i korinthske glavice. Ovi bijeli stupovi u kontrastu su sa željeznom ogradom na kojoj se osjeća naglašena linija i faktura šipke. Stubište je također najznačajnija poveznica svih etaža unutar zgrade čije je preoblikovanje izvedeno nakon požara. Jednostavna štukatura stropa naglašava plasticitet klasicističkih formi dok je barokni plasticitet i raskošna dekoracija došao do izražaja u svečanom salonu na drugom katu koji ima ulogu *piano nobile*. Ova je prostorija najznačajnija u zgradi, a njezino uređenje datiramo u vrijeme obnove nakon požara. U potpunosti je prekrivena *stucco* dekoracijom koja imitira mramor. Arhitektura pročelja ponovljena je u dekoraciji ovog svečanog salona. Zidovi su veoma skladno ispunjeni vijencima, pilastrima, kapitelima, lukovima i nišama, a od stropa su odvojeni istaknutim vijencem na konzolicama. Nad vijencem je užljebnica te razvučeni bačvasti svod ukrašen profiliranim okvirima za *stucco*. Dvije velike bijele majolikirane peći postavljene su u nišama, a svojom čistom klasicističkom ornamentikom i volumenom pridonose monumentalnom izgledu dvorane. Mali

⁴⁸ MAJER, Krasanka, PUHMAJER, Petar, (bilj. 43.), 13.

⁴⁹ MATEJČIĆ, Radmila, (bilj. 2), 426.

salon datira u 1781. godinu, dok je cijela zgrada dovršena 1786. godine, što se vidi iz natpisa na stubištu.⁵⁰ I on se izdvaja po bogatoj i raznobojnoj *stucco* dekoraciji, a u njemu se također osjeća stilska čistoća ove arhitekture. U uokvirenim panoima smještene su zidne slike, a strop je ukrašen *gemama* i *girlandama*. Zapadni salon (prostorija 21), poznat i kao *Salon s vedutama*, smješta štukaturu koju datiramo oko 1789. godine čiji su medaljoni s glavama antičkih ratnika ili pejzažnim stiliziranim oblicima. U unutrašnjosti palače nailazimo i na zidni oslik, a *Salon s vedutama* se po tome se izdvaja. On naime posjeduje oslik koji je do danas sačuvan u izvornom obliku, a koji prikazuje vedute imaginarnih gradova obrubljenih dekorativnim trakama. Oslici se javljaju i u gotovo svim sobama trećega kata sa cvjetnim i lisnatim trskama i jednostavnim geometrijskim oblicima.⁵¹ Zgrada posjeduje vrlo bogat povijesni inventar pa tako valja spomenuti i podove. U pojedinim prostorijama otkriveni su teraco podovi, rijetko sačuvani na prostoru Hrvatske.

Kompleks bivše tvornice šećera izgrađen je duž morske obale i sezao je sve do Lazareta. Ona je kroz svoju povijest promijenila brojne vlasnike i funkcije. Već 1785. godine zahvaća je veliki požar, a 1786. godine događa se odnova za koju su iz šume Klana naručena drva.

⁵⁰ MAJER, Krasanka, PUHMAJER, Petar, (bilj. 43.), 15.

⁵¹ MAJER, Krasanka, PUHMAJER, Petar, (bilj. 43.), 133.

8. Zaključak

Bogat i šarolik tijek gradnje u Rijeci sedamnaestog i osamnaestog stoljeća zadužio nas je neprocjenjivom umjetničkom baštinom. Gospodarski procvat, koji je svoj vrhunac doživio tek u drugoj polovici osamnaestoga stoljeća, značio je snažnu izgradnju grada. Prve bitne oznake baroknoga stila nalazimo na sakralnoj arhitekturi u kojoj se kao najvrjedniji spomenik kulture baroknog razdoblja sačuvala crkva Svetoga Vida, dok je profana arhitektura slabije izražena. Barokne elemente gradnje nalazimo na raznim i neočekivanim mjestima, a ponajbolja ostvarenja ovoga perioda i danas svojom raskoši svjedoče o ovome burnom razdoblju. Ovi elementi uklopljeni su u moderne strukture i dio su živog organizma koji se uvijek iznova mijenja i nadopunjuje. Sedamnaesto i osamnaesto stoljeće svjedoče o razvoju i uzdizanju Rijeke kao velikog pomorskog i trgovačkog središta na Jadranu. Na ovome području ističe se rana industrijska arhitektura, osobito upravna palača bivše rafinerije šećera kao i kompleks lazareta, koji je bio u funkciji luke kroz čitav niz stambenih zgrada sačuvanih na pravcu pružanja nekadašnjih gradskih zidina, donekle i unutar Starog grada. Među porušenim zgradama od kojih je sačuvana dokumentacija ističe se nekadašnja zgrada Guvernerove palače na Togliattijevu trgu. U ovim stoljećima ona počinje otvarati svoje granice srednjevjekovnih bedema i širiti se čime sve više poprima današnji izgled.

8. Sažetak

Ovim radom donosi se pregled najvažnijih primjera profanog graditeljstva grada Rijeke u sedamnaestom i osamnaestom stoljeću. Ističu se primjeri s polja javne i industrijske arhitekture, palača šećerane i lazareti, dok je stambena arhitektura još uvijek vrlo slabo istražena. Stilski su najistaknutiji primjeri zrele barokne arhitekturee poput lazareta i arhitekture baroknog klasicizma, od bivše palače šećerane do stambenih kuća na rubovima riječkog Starog grada i unutar njega. Obradene građevine profane arhitekture jedinstvene su na području cijele Hrvatske.

Ključne riječi: Rijeka, barok, profana arhitektura

9. Popis literature

1. ANTIĆ, Vinko, BEKER, Zdenko i drugi, *Povijest Rijeke*, Skupština općine Rijeka i Izdavački centar Rijeka, Rijeka 1988.,
2. BRADANOVIĆ, MARIJAN, *Riječka luka kroz povijest izgradnje lazareta, Osvrt na razvoj istočnojadranskih karantena do početka 18. stoljeća*, u: Jadranske studije, Zbornik Pomorskog muzeja Orebić, 1, Mithad Kozličić (ur.), Orebić, 2006.
3. Enciklopedija Likovnih Umjetnosti, (ur.) Ing. Andre Mohorovičić, Leksikografski zavod FNRJ, Zagreb, 1959
4. EKL, Vanda, *Živa baština*, Izdavački centar Rijeka, 1994.
5. Hrvatska enciklopedija, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, izvor: URL: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=6003> (11.09.2015.)
6. MAJER, Krasanka, PUHMAJER, Petar, *Palača šećerane u Rijeci*, Grad Rijeka u suradnji sa Hrvatskim restauratorskim zavodom, Rijeka, 2008.
7. MALEKOVIĆ, Vladimir, *Od svagdana do blagdana, Barok u Hrvatskoj*, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, 1993.
8. MATEJČIĆ, Radmila u: MATEJČIĆ, Radmila, HORVAT, Anđela, PRIJATELJ, Kruno; *Barok u Hrvatskoj*, Zagreb, 1982., 385.-625
9. MATEJČIĆ, Radmila, *Kako čitati grad / Rijeka jučer, danas*, Rijeka, 2007
10. PALINIĆ, Nana, *Projekti kazališta Bono-Gerliczi i Teatro Nobile – najstariji nacrti kazališnih zgrada u Rijeci*, Znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam, UDK 725.822(497.5 Rijeka)“17”

10. Prilozi

Slika 1. Reprezentativna kuća u Užarskoj ulici br. 26.

Slika 2. Ulazni portal Lazareta Svetog Karla

Slika 3. Upravna zgrada bivše rafinerije Šećera